

DOI: 10.5281/zenodo.1240904

УДК 351: 316.343.654

*Дегтяр А. О., д.держ.упр., проф., ХДАК, м. Харків,
Соболь Р. Г., к.держ.упр., доц., ХарPI НАДУ, м. Харків*

*Diegtiar A., Doctor of Sciences of Public Administration, Full Professor,
Head of the Department of Management and Administration,
Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv,
Sobol R., Ph.D in public administration, associate professor of the chair of
economic theory and finance, KPI NAPA, Kharkiv*

СТРАХУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗМЕНШЕННЯ РИЗИКІВ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

INSURANCE AS AN ELEMENT OF RISK REDUCTION IN THE PROCESS OF MANAGING ECONOMIC SECURITY

У статті проведено аналіз структури процесу управління економічною безпекою. Визначено сутність ризику у цьому процесі та з'ясовано основні підходи щодо зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою.

Ключові слова: *страхування, страхові послуги, організація процесу управління, механізм зменшення ризиків, економічна безпека.*

The article analyzes the structure of the economic security management process. The essence of risk in this process is determined and the main approaches to risk reduction in the process of economic security management are clarified.

Keywords: *insurance, insurance services, organization of management process, mechanism of risk reduction, economic security.*

Постановка проблеми. Висока можливість виникнення кризових явищ в державі, що може призвести до зниження ефективності її діяльності, зумовлює необхідність своєчасного виявлення, попередження та нейтралізацію загроз економічним інтересам і передбачає запровадження ефективної системи управління економічною безпекою. Система управління економічною безпекою в державі розробляється відповідно до основних положень і засад реалізації загальної стратегії безпеки держави.

Стан захищеності – це здатність держави надійно протистояти будь-яким зовнішнім або внутрішнім загрозам.

Під системою управління економічною безпекою держави слід розуміти сукупність елементів, орієнтованих на виявлення та нейтралізацію економічних загроз функціонування і розвитку держави, забезпечення госпо-

дарської самостійності, конкурентоспроможності, фінансової незалежності та стабільності, оптимальності організаційної структури, захисту інформаційного середовища, безпеки персоналу, комерційної таємниці та інтересів. Одним з ключових елементів виступає процес страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна страхова політика в світі є відносно молода, але вже багато науковців присвятили свої праці теоретичним дослідженням, практичним розробкам та аналізу становлення та розвитку системи страхування як елементу зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою. До таких вчених необхідно віднести наступних: Т. М. Артюх, О. І. Барановський, В. Л. Бабко, Т. В. Бабко, Л. В. Герасименко, Л. М. Доля, О. М. Калюк, О. Є. Користін та інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз структури процесу управління економічною безпекою, визначення сутності ризику у цьому процесі та з'ясування основних підходів щодо зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою.

Виклад основного матеріалу. При формуванні системи управління економічною безпекою необхідно враховувати такі фактори, як: внутрішні та зовнішні загрози розвитку держави; економічні можливості; економічні інтереси; рівень економічної безпеки держави.

Управління економічною безпекою держави можна розглядати з різних точок зору, а саме:

- з організаційної – це цілеспрямований вплив посадових осіб і спеціально створених служб, наділених відповідними повноваженнями, на економічну систему держави, її внутрішнє та безпосереднє зовнішнє оточення з метою досягнення її фінансової стійкості та захисту його пріоритетних економічних інтересів;

- з функціональної – безперервний процес виконання управлінських функцій, що охоплює організацію, планування, аналіз, мотивацію і контроль за досягненням фінансової стійкості та стабільності держави, захисту її пріоритетних економічних інтересів;

- з управлінської – система принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних із досягненням її фінансової стійкості та захистом її пріоритетних економічних інтересів.

Загалом під управлінням економічною безпекою держави слід розуміти систему цілеспрямованих дій, направлених на досягнення та підтримку належного рівня економічної безпеки держави, що формується під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища з метою підвищення конкурентоспроможності держави, оптимізації управління технологічним процесом і матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами.

Основними елементами, що формують управління економічною безпекою держави, є об'єкти, предмети та суб'єкти управління.

Об'єктами управління економічною безпекою держави є її економічний

стан з позиції забезпеченості матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами. Предметом управління економічною безпекою держави є обсяг матеріальних і фінансових ресурсів, кадровий кваліфікований персонал, а також інформаційне забезпечення, що забезпечує реалізацію заходів гарантування безпеки [1, с. 167].

До суб'єктів управління фінансово-економічною безпекою держави належать особи, підрозділи, служби, органи, які безпосередньо забезпечують економічну безпеку.

Залежно від спрямованості та цілей управління виділяють внутрішні і зовнішні суб'єкти.

Внутрішні суб'єкти – це особи та працівники служб чи підрозділів фінансово-економічної безпеки держави, що безпосередньо ведуть діяльність із захисту економічної безпеки.

Внутрішніми спеціалізованими суб'єктами управління економічною безпекою держави можуть бути: керівник і працівники служби економічної безпеки, професіонали (аналітики) з економічної безпеки.

До зовнішніх суб'єктів управління відносять інституції, які розташовані в зовнішньому середовищі функціонування держави та створюють умови для забезпечення її економічної безпеки (законодавчі та виконавчі органи влади й управління, правоохоронні органи, судові органи, система відповідних навчально-наукових закладів та установ, недержавні охоронні агентства, аналітичні центри та інформаційні служби, страхові, гарантійні, консалтингові установи).

Суб'єкти управління економічною безпекою можуть здійснювати як прямий, так і непрямий вплив на об'єкти. Параметри економічної діяльності держави, до яких належать джерела формування фінансових ресурсів, структура грошових потоків, реальні та фінансові інвестиції, фінансові ризики, фінансові інновації, фінансово-економічні дані держави, зазнають прямого впливу. У свою чергу об'єктами непрямого впливу є чинники зовнішнього мікросередовища та внутрішнього середовища держави.

Мета управління полягає в захисті фінансово-економічних інтересів держави від різного виду загроз і небезпек та забезпеченні високого рівня його економічної безпеки для стабільного функціонування та можливості її подальшого зростання [4, с. 318].

Реалізація мети управління економічною безпекою держави можлива за умови виконання таких завдань:

- формування дієвого механізму забезпечення управління економічною безпекою держави;
- визначення пріоритетності економічних інтересів, що потребують захисту в процесі функціонування та розвитку держави;
- забезпечення захищеності економічних інтересів держави;
- виявлення і прогнозування негативних факторів зовнішнього та

внутрішнього середовища, що становлять загрозу державі;

- ідентифікація та попередження кризових явищ;
- нейтралізація небезпек і загроз економічним інтересам держави, обґрунтування системи заходів щодо усунення та мінімізації ймовірних ризиків та оцінка ефективності їх реалізації.

При цьому умовами забезпечення ефективного управління економічною безпекою держави є такі:

- виявлення загроз і забезпечення захисту держави від ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища;
- оцінка стану доступу держави до ресурсів і ринків;
- досягнення граничної економічної ефективності використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів;
- покращення інтелектуально-кадрового забезпечення економічної безпеки;
- зміцнення технологічної складової безпеки;
- досягнення високого рівня складових елементів економічної безпеки держави;
- виконання цілей і завдань розвитку держави, забезпечення передумов її подальшого зростання.

Варто зазначити, що діяльність будь-якої держави за ринкових умов характеризується передусім певним рівнем економічної свободи суб'єктів господарювання. Однак свобода одного учасника ринкових відносин обмежується правами та економічною свободою інших суб'єктів господарювання, які прагнуть насамперед власної вигоди. Поняття вигоди є майже ключовим у причинно-наслідковому комплексі виникнення ризиків, оскільки вигода одного учасника ринкових відносин може стати руйнівною силою виникнення ризику, збитків, втрат і навіть банкрутства для інших учасників. Це положення посилюється ще й тим, що держави, які виробляють однорідну продукцію або надають подібні послуги, прагнуть у будь-який спосіб витіснити держав-конкурентів з ринку або хоча б домінувати на ньому.

Отже, учасники економічних відносин незалежно від власного бажання протягом своєї діяльності будуть мати справу з певним рівнем невизначеності і, як наслідок цього, відчувати на собі вплив тих видів ризиків, які притаманні ринковій економіці взагалі та конкретним економічним умовам країни в цілому або тому чи іншому напрямку діяльності зокрема.

Умови невизначеності, що притаманні будь-якому виду економічної діяльності та є предметом досліджень і об'єктом постійного спостереження фахівців різних галузей науки – юристів, економістів, соціологів, політологів тощо. Комплексність підходу до вивчення цієї проблеми зумовлюється тим, що суб'єкти господарювання у процесі своєї діяльності залежать від цілої низки умов, залежно від їхнього причинного складу та місця виникнення, а саме: соціально-політичних, адміністративно-управлінських, законодавчих,

виробничих, комерційних, фінансових. Поняття ризику як об'єктивного прояву невизначеності з'явилося у військових, економічних, демографічних, медичних, біологічних, правових та інших дисциплінах. У вищих навчальних закладах багатьох країн дедалі більше уваги приділяється проблемі вивчення елементів зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою. Одним з таких елементів виступає страхування.

Нині категорія "ризик" входить до повсякденного словника керівника, стає складовою частиною та необхідною передумовою процесу здійснення господарської діяльності. Що складнішим та більш невизначеним є навколишнє середовище, то актуальнішим є врахування ризику та управління ним.

Сьогодні в наукових та періодичних фахових джерелах можна знайти багато різних за обсягом і багатогранністю визначень ризику. Це зумовлено насамперед складністю цього явища, а також практично повною відсутністю його законодавчого врегулювання.

Ризик – це ймовірність виникнення збитків або недоодержання прибутків порівняно з прогнозованим варіантом [2, с. 112].

Сутність ризику як феномена характеризує взаємозв'язок таких основних його складових:

- можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснюється вибір одного з альтернативних рішень;
- імовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність упевненості в досягненні поставленої мети;
- можливість матеріальних, моральних та інших втрат, пов'язаних із втіленням у життя вибору, зробленого за наявності альтернативи, за умов невизначеності.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що ризик економічної діяльності держави зводиться до загрози виникнення у період реалізації певного проекту або чинності певної угоди дій чи подій, які можуть призвести до додаткових витрат суб'єкта господарювання (держави) або отримання менших доходів, ніж ті, на які він розраховував.

Багатогранність імовірних ризиків зумовлюється різноманітністю його джерел – чинників, що зумовлюють невизначеність результатів. До основних джерел ризику відносять:

- спонтанність природних процесів та явищ, стихійні лиха;
- випадковість (різні аварії, вихід з ладу обладнання, нещасні випадки на транспорті тощо);
- наявність антагоністичних тенденцій, зіткнення суперечливих інтересів (від воєн і міжнаціональних конфліктів до конкуренції та звичайної розбіжності інтересів);
- імовірнісний характер науково-технічного прогресу;
- неповноту, брак інформації про об'єкт, процес, явище, яких стоується рішення, обмежені можливості людини щодо збирання та обробки

інформації, а також постійне її оновлення;

- обмеженість, недостатність матеріальних, фінансових, трудових, інших ресурсів, необхідних для прийняття та реалізації рішень;
- неможливість однозначного пізнання об'єкта за наявних рівнів та методів наукового пізнання.

У загальному вигляді ризик, основним джерелом якого є внутрішня і зовнішня невизначеність, виникає за таких основних причин [7, с. 65]:

- раптове настання непередбачуваних змін у зовнішньому середовищі, які відображаються (або можуть відобразитися) на діяльності суб'єкта господарювання (держави) (зміна цін, зміни в податковому законодавстві, коливання валютного курсу, зміни соціально-політичної ситуації та ін.);

- зміни відносин держави з іншими державами. Ці зміни можуть бути викликані як самою державою, так і безпосередньо партнерами (можливість укласти вигіднішу угоду, збільшення або зменшення строку дії угоди, вигідніші умови діяльності, зміни за умов переміщення товарних, фінансових, трудових ресурсів та інші), що призведе до перегляду досягнутих домовленостей або відмови від них;

- зміни, що відбуваються в межах самої держави, або інші причини внутрішнього походження;

- зміни, що відбуваються внаслідок науково-технічного прогресу, результатом чого є формування нової системи орієнтації (наприклад, зміна ставлення до ручної праці після виникнення машинної).

У літературі, присвяченій вивченню теорії страхування як елементу зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою, висвітлюються різні засади та класифікації. Вони дозволяють проаналізувати найзагальніші ознаки класифікації ризиків, що можуть виникати під час економічної діяльності в процесі управління економічною безпекою.

Серед основних несприятливих наслідків впливу зовнішнього середовища на діяльність держави є такі загрози.

Загрози приміщенням, устаткуванню, транспорту. Вони можуть бути спрямовані або на їх знищення (розплата за щось), або на внесення істотних обмежень у їх нормальне функціонування. У цьому разі загрози можуть бути реалізовані під виглядом стихійних (аварійних) явищ або під виглядом діянь, що перебувають у полі дії Кримінального кодексу, коли передбачене законом покарання незмірно менше від завданих збитків.

Загрози персоналу і клієнтам. Можуть мати як фізичний, так і психологічний характер. Це можуть бути акти насильства, шантажу. Тут також можна простежити дії, спрямовані на примушування виконати визначені умови, або помста за що-небудь (зазвичай вони поєднуються).

Загрози інформації, переважно спрямовані на її негласне одержання, знищення (відновлення) і модифікацію. Ці загрози можуть бути реалізовані за допомогою агентів (викрадання, використання сильних світу цього тощо)

або за допомогою спеціальних технічних засобів.

Отже, можна зробити такий висновок: одержати повний перелік загроз економічній безпеці держави в умовах невизначеності та ризику неможливо.

Тому запорукою успіху діяльності держави в сучасних умовах господарювання є інститут страхування як елемент зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою, який включає:

- прогноз виникнення будь-яких потенційних ризиків у процесі запровадження нововведення або реалізації конкретного проекту;

- ужиття заходів до усунення причин та умов, що породжують ризик, або мінімізацію самого ризику чи негативних наслідків, які можуть виникнути від того чи іншого ризику.

Страхування як елемент зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою включає прогнозування можливості настання потенційно ризикової події, а відповідно дає змогу вчасно вжити заходів для запобігання або зниження ступеня наслідків, що можуть настати від ризику, який не можна локалізувати [6].

Страхування як елемент зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою передбачає створення підсистем та інфраструктурних елементів управління ризиками на рівні держави.

В організаційній структурі держави ці функції може бути покладено як на спеціально створені структурні елементи, так і в сукупності на рівні співпраці фахівців аналітичних, юридичних відділів, служб безпеки тощо. Якщо є потреба, можна залучити фахівців спеціалізованих компаній або ж узагалі функції з управління ризиками передати іншим компаніям.

Під час реалізації економічних проектів завжди постає проблема прогнозування, вибору методів оцінювання і зниження ризиків. Прогнозування економічних ризиків у кожній конкретній ситуації здійснюється з урахуванням особливостей реалізації певного проекту або виконання певної угоди в межах наведеної вище класифікації.

При вимірюванні негативних наслідків, що можуть бути завдані ризиком, не можна розраховувати лише на фінансово-економічні інструменти, у тому числі на єдині показники у вартісному вираженні. Таке звужене оцінювання визначає лише економічний стан держави і не відображає ймовірності, якості навколишнього ділового середовища, суб'єктивних характеристик. У цьому полягає принципова відмінність між аналізом діяльності держави і оцінюванням економічних ризиків у межах їх управління.

Цей процес є трудомістким, має високі затрати інтелектуальної праці і потребує пошуку та врахування значного обсягу додаткової інформації, що так чи інакше може дозволити здійснити об'єктивне оцінювання ризиків. Найкращих результатів такої діяльності дає змогу досягти експертний аналіз, що проводиться з розподілом результатів і залученими фахівцями.

Узагальнюючи різні підходи до оцінювання економічних ризиків, мож-

на виділити певну модель такого оцінювання [5]: 1) визначення зацікавлених осіб – користувачів аналітичної інформації; 2) вибір ключових показників, що якнайкраще характеризують певну економічну альтернативу; 3) установлення граничних меж ризику; 4) визначення ризикової альтернативи.

Після оцінювання й вимірювання економічного ризику постає питання щодо прийняття управлінського рішення стосовно методів зниження ризику. Головним завданням розв'язання цієї проблеми є забезпечення оптимального співвідношення між рівнем досягнутого зниження ризику і необхідними для нього додатковими витратами. Проте слід зважати на неможливість зменшення впливу деяких неконтрольованих чинників ризику (очікування кризи чи піднесення економіки, рух банківського відсотка, війни, форс-мажор тощо). Світова практика має безліч різних і досить ефективних способів зниження ризику. Найчастіше застосовують такі: страхування, диверсифікація, передання ризику, лімітування, пошук додаткової інформації, забезпечення якості виробленої продукції, перевірка бізнесових партнерів, бізнес-планування, організація захисту комерційної діяльності держави [4, с. 243].

Страхування як елемент зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою спрямоване на захист її кінцевого результату, забезпечення досягнення поставлених цілей. За умов ринку особливу актуальність має страхування від фінансових, комерційних, технічних ризиків. За умов підвищеної конкуренції на ринку страхування виникає можливість для страхування правових і політичних ризиків. Страхування є ефективним методом захисту суб'єктів господарювання від несприятливих змін економічної кон'юнктури та дозволяє гарантовано отримати запланований економічний ефект від діяльності держави.

Висновки. Отже, недосконалий хід впровадження страхування як елементу зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою рано чи пізно може призвести до кризового чи передкризового стану держави. На сьогодні не сформовано чіткого визначення терміна "кризовий стан". Опрацьовуючи різні джерела з цієї проблематики, можна брати за основну ознаку такого стану неможливість держави відповідати за своїми зобов'язаннями [3]. Зобов'язання держави поділяють на дві загальні групи: 1) внутрішні зобов'язання; 2) зовнішні зобов'язання держави, які включають зобов'язання перед іншими державами, світовою фінансово-кредитною системою, зобов'язання перед міжнародними організаціями.

Серед причин, які негативно впливають на можливість виконання зобов'язань держави, також можна виділити внутрішні і зовнішні.

До основних внутрішніх причин слід віднести недосконале керівництво, унаслідок чого держава здійснила неефективні довгострокові фінансові вкладення, виробляє неконкурентоспроможну чи неліквідну продукцію.

Зовнішні причини можуть походити від різноманітних зовнішніх ризиків, що сприяють доведенню держави до дефолту.

Отже, стан економічної безпеки держави визначається рівнем ліквідності щодо забезпечення боргових зобов'язань, що зростають, неспроможністю керівництва держави щодо вжиття заходів для нейтралізації негативних явищ та обґрунтованістю програми реструктуризації.

Звичайно, найнебезпечнішою є ситуація, за якої невиконання зобов'язань залежить не від недобросовісного керівництва держави (що за умов високоризикової вітчизняної економіки є, на жаль, загальною тенденцією), а тому що справді не має змоги виконувати свої зобов'язання.

У такому разі єдиним засобом продовження економічної стратегії розвитку держави у прийнятних для суспільства та міжнародної спільноти формах є антикризове державне управління з впровадженням страхування як елемента зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою.

Список використаних джерел

1. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. / Л. І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури. 2006. – 312 с.
2. Користін О. Є. Економічна безпека / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко, Л. М. Доля, О. М. Калюк. – К. : Центр учбов. літер., 2010. – 368 с.
3. Загорна Т. О. Економічна діагностика : навч. посіб. / Т. О. Загорна. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
4. Іванілов О. С. Економіка держави : підруч. / О. С. Іванілов. – К. : Центр учбов. літер., 2009. – 728 с.
5. Страхування : навч. посіб. / Т. М. Артюх, В. Л. Бабко, Т. В. Бабко. – К. : КНЕУ, 1998. – 526 с.
6. Субачов І.І. Розвиток страхового ринку в Україні як фактору фінансової стабільності економіки / І.І.Субачов // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 34.
7. Шелехов К.В. Страхування. Страхові послуги / К.В. Шелехов, В.Д. Бігдаги. – К. : ІЕУГП, 2000. – 268 с.

References

1. Donets, L.I. *Ekonomichni rysyki ta metody ih vymiryuvannja*. Kyiv: Center navchal`noj literatury. 2006. Print.
2. Korystin, O. Ye., Baranovs`kij, O.I., Gerasimenko, L.V., Dolja, L.M. and Kaljuk, O.M. *Ekonomichna bezpeka*. Kyiv: Center navchal`noj literatury. 2010. Print.
3. Zagorna, T. O. *Ekonomichna diagnostika*. Kyiv: Center navchal`noj literatury. 2007. Print.
4. Ivanilov, O.S. *Ekonomika dergavy*. Kyiv: Center navchal`noj literatury. 2009. Print.
5. Artyuk, T.M., Babko, V.L. and Babko, T.V. *Strahuvannja*. Kyiv: KNEU, 1998. Print.
6. Subachov, I.I. "Rozvytok strahovogo rynku v Ukraini jak faktoru finansovoj stabil`nosti ekonomiki". *Finansy Ukrainy* 11 (2000): 34. Print.
7. Shelehov, K.V. and Bigdagi V.D. *Strahuvannja. Strahovi poslugi*. Kyiv: IEUGP, 2000. Print.